

DE BATAVEN — EEN SAMENHANG IN ONTSTAAN

Over veld, elite, ritueel en afstemming

Bewerking met ChatGPT

Inleiding — aanleiding en inzet

De Bataven verschijnen in de bronnen vanaf de late 1e eeuw v.Chr. als een gemeenschap in de Rijn-Maasdelta, bekend om hun uitzonderlijke militaire rol binnen het Romeinse rijk. Zij leveren troepen, functioneren als bondgenoten en ontwikkelen zich in korte tijd tot een herkenbare en samenhangende groep.

Juist deze combinatie van plotselinge zichtbaarheid, sterke organisatie en langdurige betekenis maakt hen tot een opmerkelijk fenomeen.

In de geschiedschrijving worden zij doorgaans benaderd als een vraagstuk van oorsprong en identiteit: een volk dat moet worden ingedeeld binnen bestaande categorieën — Germaans of Keltisch, lokaal of migrerend, continuïteit of breuk. Met name het werk van de Nederlandse archeoloog Nico Roymans heeft overtuigend laten zien hoe binnen Romeinse structuren een nieuwe identiteit kan ontstaan.

Deze benadering is helder, maar berust op een onderliggende aanname:

dat de werkelijkheid zich laat ordenen in afzonderlijke, scherp begrensde fenomenen.

Daarin ligt een probleem.

De moderne benadering van het verleden is sterk gericht op het onderscheiden en benoemen van categorieën — Kelten tegenover Germanen, lokaal tegenover extern, continuïteit tegenover breuk. Zij zoekt helderheid in scheiding.

Maar juist daardoor raakt zij het zicht kwijt op processen waarin deze tegenstellingen niet opgaan.

De Rijn-Maaszone in de late ijzertijd laat zich niet begrijpen als een optelsom van gescheiden werelden, maar als een gebied waarin verschillende lijnen samenkomen en zich met elkaar vermengen.

De Bataven vormen daarvan een uitgesproken voorbeeld.

Dit vormt de aanleiding voor dit betoog.

Niet om bestaande interpretaties te verwerpen, maar om een werkelijkheid zichtbaar te maken die zich niet laat reduceren tot tegenstellingen — een werkelijkheid waarin afstemming, elitewerking, ritueel en landschap samen een nieuwe samenhang doen ontstaan.

Een gebied in overgang

In de periode voorafgaand aan het optreden van de Bataven bevindt de Rijn-Maaszone zich in een toestand van verandering. Na de campagnes van Julius Caesar blijft een bevolking aanwezig, waarschijnlijk gevormd door onder meer de Menapii, Eburones en verwante groepen.

Deze bevolking is lokaal geworteld en maakt voornamelijk deel uit van een bredere culturele wereld die we aanduiden als La Tène.

Tegelijk lijkt er sprake van een zekere openheid.

De bestaande structuren zijn niet verdwenen, maar ook niet dominant. Er is continuïteit, maar geen duidelijke centrale ordening zichtbaar. In die zin ontstaat een situatie waarin nieuwe vormen van organisatie mogelijk worden.

Het veld — een gedeelde werkelijkheid

De Rijnzone functioneert in deze periode niet als een scherpe grens tussen Kelten en Germanen, maar als een gebied van overlap en uitwisseling.

Binnen dit gebied beweegt zich een netwerk van elites:

- krijgers en ruiters
- leiders en hun gevolg
- rituelen en symbolen

Deze wereld wordt zichtbaar in materiële sporen, zoals de regenboogmunten, maar ook in de continuïteit van rituele plaatsen.

Het gaat hier minder om etnische identiteit dan om deelname aan een veld van relaties.

Regenboogmunten — sporen van verbinding

De regenboogmunten, afkomstig uit Zuid- en Midden-Duitsland en daterend uit ca. 150–50 v.Chr., maken deze wereld tastbaar.

Zij functioneren niet als handelsgeld, maar als:

- geschenk
- statussymbool
- ritueel object

Hun verspreiding tot in de Rijn-Maaszone wijst op een netwerk waarin elites zich over grotere afstanden met elkaar verbinden.

In combinatie met de mededeling van Tacitus over een verwantschap met de Chatti ontstaat het beeld van een gebied dat niet geïsoleerd is, maar deel uitmaakt van een bredere elitewereld.

Externe elite — impuls en herordening

Binnen deze context rijst de vraag waar de organiserende kracht vandaan komt die de Bataafse samenleving haar uitzonderlijke samenhang en militaire capaciteit geeft.

De beschikbare aanwijzingen — zowel materieel als tekstueel — wijzen niet uitsluitend op een interne ontwikkeling.

De muntcirculatie verbindt de Rijn-Maaszone met het Rijn-Middengebied, terwijl de verwijzing van Tacitus een herinnering bewaart aan een herkomst of verwantschap met datzelfde gebied.

Tegen deze achtergrond wordt aannemelijk dat de vorming van de Bataven mede wordt gedragen door een elitecomponent die verbonden is met dit Rijn-Middengebied, waar ook de Chatti waren gevestigd.

Niet als massale migratie, maar als:

de vestiging of concentratie van een organiserende elite binnen een bestaande samenleving

Deze elite sluit aan bij de lokale bevolking en haar rituele structuren, maar brengt tegelijkertijd een nieuwe ordening en intensiteit met zich mee.

Daarin ligt een mogelijke verklaring voor de uitzonderlijke militaire stempel van de Bataafse samenleving.

Vergelijking — interne en externe elite

Een vergelijking met andere groepen in de regio maakt dit verschil zichtbaar.

Groepen zoals de Ubii, Tungri, Texuandri en Cugerni beschikken over reeds gevormde elites en bestaande structuren.

Rome sluit bij hen aan en integreert wat aanwezig is.

Bij de Bataven ligt dat anders.

Daar ontstaat de elite in samenhang met de vorming van de samenleving zelf, mede onder invloed van een externe impuls.

Juist deze combinatie van:

- een open lokale context
- een organiserende elite
- en een snelle afstemming op Rome

maakt hun ontwikkeling uitzonderlijk.

Verwante ontwikkeling — Cananefaten

Een vergelijkbaar proces is zichtbaar bij de Cananefates in de kustzone.

Ook daar is sprake van:

- een lokale onderlaag
- verbinding met bredere netwerken
- integratie in het Romeinse systeem

Maar deze ontwikkeling is minder uitgesproken en minder samenhangend.

De Bataven vormen daarmee geen geïsoleerd geval, maar wel de meest krachtige uitwerking van hetzelfde principe.

Ritueel en plaats

Een belangrijke laag in deze ontwikkeling ligt in het rituele landschap.

Plaatsen als Empel en Elst tonen dat cultusplaatsen een lange continuïteit kennen. Zij bestaan reeds vóór de Romeinse periode en worden later voortgezet in Gallo-Romeinse tempels.

Hier komen verschillende lijnen samen:

- gemeenschap en samenkomst
- elite en legitimatie
- plaats en betekenis

Deze plekken vormen geen toevoeging, maar een dragende structuur.

Rome — versterking van wat aanwezig is

Met de komst van Rome, onder meer via Marcus Vipsanius Agrippa en Nero Claudius Drusus, wordt deze ontwikkeling zichtbaar en versterkt.

Rome treft geen leeg landschap aan, maar een gebied waarin structuren aanwezig zijn en zich vormen.

Door selectie en inzet van troepen wordt een bestaande capaciteit erkend en gestabiliseerd.

Afstemming — samenhang als werking

Wat in het voorgaande zichtbaar wordt, is een proces waarin meerdere factoren samenkomen:

- een lokale bevolking
- een organiserende elite
- een bovenregionaal netwerk
- een ritueel landschap
- en een veranderende politieke context

De kracht van de Bataven ligt in de mate waarin deze factoren op elkaar worden afgestemd.

Niet als bewuste strategie, maar als werking.

Slot — afstemming en de grens van het moderne denken

Wat in het voorgaande zichtbaar wordt, reikt verder dan de Bataven alleen.

De analyse laat zien dat hun kracht niet ligt in afzonderlijke factoren, maar in de mate waarin deze factoren op elkaar zijn afgestemd:

- een lokale onderlaag
- een organiserende elite
- een gedeeld La Tène-veld
- een ritueel landschap
- en een Romeinse context

Deze samenhang laat zich begrijpen als afstemming — niet als methode, maar als werking.

Daarmee raakt het Bataven-fenomeen aan een bredere vraag naar de manier waarop wij het verleden — en daarmee ook het heden — begrijpen.

De moderniteit is geneigd de werkelijkheid te ordenen in duidelijke, tegenover elkaar geplaatste fenomenen. Zij benoemt, scheidt en categoriseert.

Maar juist in die helderheid schuilt een beperking.

Want waar de werkelijkheid zich ontwikkelt in vermenging, overgang en samenhang, dwingt het schema tot keuzes die er feitelijk niet zijn.

De tegenstelling tussen Kelten en Germanen is daarvan een voorbeeld.

Wat als gescheiden werelden wordt voorgesteld, blijkt in de praktijk een gedeeld veld — een zone van interactie waarin identiteit niet vastligt, maar ontstaat.

De Bataven maken deze werkelijkheid zichtbaar.

Niet als uitzondering, maar als uitvergroting van een principe:

dat samenhang niet voortkomt uit zuiverheid of oorsprong, maar uit het vermogen om verschillende lagen op elkaar af te stemmen.

In dat licht is hun geschiedenis niet alleen een casus uit het verleden, maar een aanwijzing voor het heden.

Definitieve kern

De Bataven ontstaan uit afstemming — tussen elite en samenleving, gedragen door landschap, ritueel en macht — en tonen dat samenhang niet voortkomt uit oorsprong, maar uit werking.

Slotzin

Waar afstemming ontstaat, krijgt een samenleving richting.

Waar zij ontbreekt, blijft alleen het schema.

Regenboogmunt (Regenbogenschüsselchen), gouden stater — La Tène-periode (ca. 120–50 v.Chr.)

Waarschijnlijk afkomstig uit Zuid- of Midden-Duitsland (o.a. Hessen), met verspreiding tot in de Rijn-Maasdelta. De komvorm en sterk gestileerde motieven (profiel en concentrische cirkels) zijn kenmerkend voor laat-La Tène. Deze munten dienden niet als handelsgeld, maar als prestige- en ritueel object binnen elite-netwerken. Hun aanwezigheid in de Betuwe wijst op verbindingen met een bovenregionaal veld waarin elites zich bewogen en identificeerden.

Depot van regenboogmunten (Regenbogenschüsselchen), goud — La Tène-periode (ca. 120–50 v.Chr.)

Waarschijnlijk afkomstig uit Zuid- en Midden-Duitsland (o.a. Hessen), met verspreiding tot in de Rijn-Maaszona. De verzameling toont de variatie in gestileerde motieven binnen dit type, kenmerkend voor een laat-La Tène elitecultuur. Dergelijke depots worden niet gezien als geldopslag, maar als rituele deposities of geconcentreerde elitebezittingen. Zij wijzen op een netwerk van uitwisseling, erkenning en verbondenheid tussen elites over grote afstanden — een veld waarbinnen ook de latere Bataven zich bewegen.